

Миңбаева К.Б.

ТОГОЛОК МОЛДОНУН «ТЕЛИБАЙ ТЕНТЕК» ПОЭМАСЫНДАГЫ БАЛДАРДЫ АКЫЛ-ЭСТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛОО ИДЕЯЛАРЫНЫН БЕРИЛИШИ

Миңбаева К.Б.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИДЕИ ПО ВОСПИТАНИЮ ДЕТЕЙ В ПОЭМЕ ТОГОЛОКА МОЛДО "ТЕЛИБАЙ ТЕНТЕК"

Minaeva K.B.

CONCEPTUAL IDEAS FOR RAISING CHILDREN IN THE POEM TOGOLOK MOLDO "TELIBAY TENTEK"

УДК:376/23.51

Макалада Тоголок Молдонун поэмаларындагы, тамсилдериндеги каармандардын образдары талдоого алынып, алардын акыл эстүүлүккө тарбиялоодогу орду тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: көрөңгө, көркөм туундулар, педагогикалык идеялар, поэма, тамсил, эталондуулук, типтүү каарман, образ, элдик таалим тарбия, элдик педагог.

В данной статье дается подробный анализ персонажей поэм и басен Тоголока Молдо, а также рассказывается об их воспитательной роли.

This scientific paper deals with the detailed analysis of personages in TogolokMoldos poems and fables. Also about their educational values.

Улуттук балдар адабиятыбыздын бүгүнкү өнүккөн бийиктигине жеткирген акын-жазуучуларыбыз Ш.Бейшеналиев, А.Кадыров, Т.Кожомбердиев, Т.Самудинов, М.Жангазиев, А.Осмонов, Б.Асаналиев, К.Жунушев, С.Рысбаев жана башкалар экендиги талашсыз. Алар өздөрүнүн аңгеме-жомоктору, ыр-уламыштары менен балдар адабиятыбыздын көрөңгөсүн байытып, китеп текчелерибиздин көркүн чыгарып келди десек жаңылышпайбыз.

Албетте алардын чыгармалары тууралуу бир катар изилдөөлөр жазылып, китептер макалалар жарыяланып келет. Адабиятчылар М.Сулайманов, М.Түлөгабылов, педагог окумуштуулар С.Рысбаев менен А.Муратовдор балдар адабиятыбыздын өнүгүшүнө атайын көз салып балдар чыгармаларындагы мыкты көркөм туундуларга жана педагогикалык идеяларга атайын баа берип келишүүдө.

Ири алдыда, балдар акындарынын чыгармаларындагы баланы акыл-эстүүлүккө багыттоо идеялары кантип чечилгендигине токтололу. Бул идеяларга албетте, Тоголок Молдонун поэмаларында жана тамсилдеринде өзгөчө орун берилип, алар образдуу түрдө, таасир бере турган деңгээлде каралган.

Акын Тоголок Молдо аталган проблеманы камтыган бир нече белгилүү чыгармаларды жазып калтырды. Атап айтканда, «Кемчонтой»,

«Телибайтентек», «Абышка менен кемпирдин көмөчү» аттуу поэмаларын жана «Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы», «Иттин доолдай тиктирем дегени» аттуу тамсилдери бугамисал болот.

Тоголок Молдонун атактуу «Кемчонтой» эмнеси менен баалуу? Анын баалуулугу -улуттун бала тарбиясында баланы акыл-эстүүлүккө жаштайынан тарта билим аркылуу тарбиялоонун эң сонун мисалын эталондуулукка чейин жеткирген, улуттук балдар адабиятыбызда кайталангыс үлгү образды түзүп тургандыгы.

Кемчонтойдун образынан калышпаган дагы бир поэмасы «Телибай тентек» поэмасы болуп саналат. Аталган поэмасыдагы тентек Телибай Кемчонтойдун уландысы, анык акыл-эстүү болууга үндөгөн үлгү образды чагылдырган чыгарма. Андагы Телибай да билими гана эмес, акыл-эси өсүп жетпеген, адам баласына тийиштүү акыл-парасаты жетишсиз, ары тентек, ары өз оюндагысын жасаган, иретсиз ойлонгон, эң жөнөкөй-ата-энеге, бир тууганга орундуу, акыл-эстүү мамиле жасаганга жарабаган бирмакулук сыяктанган баланын типтүү образын элестетип турат.

Поэманын мазмунуна кайрылалы: Анда эркек баласы жок жүрүп, «куу баш» өтөмбү» –деп кейип жүргөн Дадаңбай аттуу киши эңсегенине жетип, жашы өткөн кезде бир эркек балалуу болот. Жалгыз эркек баласын каалаганындай коюп, чексиз эркелетип жүрүп, ошонун кесепетинен улам, ал улуунун сөзүн укпаган, сыйлабаган, адеби жок, акылы кем болуп чоңоет.

Ал тууралуу акын мындай деп эскерет:

«Эр жеткендеТелибай,

Акылы жок жан болду.

Балам жинди болду – деп,

Дадаңбай буга дал болду. Айласы кеткен Дадаңбай «молдого берип окутсам, жиндилги калар, тентектиги жоголсо, бир күнү тилимди алар» – деген ой менен, молдого алып барат. Дадаңбай молдого барып, баланын бузуку иштерди көп жазап, ишти бүлдүрүп, жанын күйдүрүп, жүргөнүн айтып, жакшылап тарбиялап, тентектигин тыйып берүүсүн суранат. Бирок анын тилеги ишке ашпайт. Телибай молдонун да тилин албайт, анын айласын кетирет, дептерлерин жыргат, айтканын укпайт, аны да

жадатат. Бир күнү айласы кеткен молдо аны үйүнө кубалайт.

Ошол кезде окуя кайрадан чиеленип, анык көйгөй эми башталганын акын мындай деп улантат: көрсө ошол кезде карып калган Даданбайды ажал тороп, бир канча күн ооруп жатып, кош айтышат. Үйдө жалгыз энеси акылсыз баласы менен калат. Жакыр болсо, оокаты жок болсо, карыган кемпири ишенген баласы Телибайга иш тапшырып отурганы:

Телибайдын энеси

«Балам – деп буга кеп айтат:

«Атаң өлдү – деп айтат.

Кепин кылар матаң жок,

Кантип муну көмөбүз,

Мындан жаман капаң жок.

Конокко соер коюң жок,

Эчтеке менен оюң жок...» (39-б.)

Албетте, ишенген эркек баланын милдети да ушул эмеспи, атасын жерге коюп, артынан асиретин жасап, жакшылап көөмүп, ырасмилерин жасашы керек. Ушул милдетти эми Телибай аткара алар бекен? Апасынын тапшырган ишин дурустап жасаар бекен?

Апасынын тапшыруусу боюнча ал турмушка чыккан эжесинин үйүнө келет, «Арманың барбы, эжеке, атаң өлдү» деп, айтып эжесине атасы өлгөнүн, осол сөз менен угузат. Акылы болбосо, ошо да. Кейип-кепчиген эжеси атасын коюуга камкөрүп, союшуна коюн, челпегине унун, кепинине кездемесин айбай бере турган болот. Эжеси кармай тур деп баласын Телибайга карматып, коюн сааганы кетет.

Телибай ошондо андан беш бетер осол, акылсыз иш жасайт: бала Телибай алганда эле ыйлайт, эмнеге ыйлап жатат деген ой менен ал баланын башын сылайт. Ката элек эмгегин баамдайт. Былкылдаган эмгегин ириң деп кеткен жара турбайбы деген акылсыз Телибай аны бекер ыйлап жатпаптыр – деп, кам көргөн киши өңдөнүп, мээсин чукуп алып таштап, кичинекей наристени өлтүрүп таштайт.

Ушуну менен акын Тоголок Молдо адамдын эң эле акылсыздыгынын бир белгиси катары мына ушундай далил менен сүрөттөйт Телибайды көмүүгө керектүүлөрдү берип, акылсыз инисин үйүнө кубалайт.

Телибайдын акылсыздыгынын чеги жок экенин автор эми булар менен далилдейт. Карабайсыңарбы, жолдо келатып, Телибай коюн «кудайдын ити» карышкыр менен жарыштырып, кимиси күлүк экен – деп, сынагысы келип, талаага кое берди. Бул бир. Экинчиси, андан бери келе жатып, жол боюндагы булакты көрүп, «кудайымдын казаны куру эле кайнап жаткан тура» – деп, колундагы челпектик унду ага бүт бойдон куюп туруп кете берди. Аны менен эле бүтүп калбай, жыртышка деген матасын жол боюнча шамалга башын ийген камыштарга «кудайымдын келинчеги бүркөнчүгүжок эле бийлеп жаткан экен» – деп, айрып-айрып жер жайнаган камыштын баштарына байлап кете берет. Андан ары ал келесоо Телибай, атасын көмүү менен иши жок,

энесинин абалын билүү оюнда жок, талаалап кетип калат.

Ошондо мунун башка агалары: «Бул Телибай оңбойт, дегеле адам болбойт деп, жанына чакырып алып, мындан кутулууну ойлошот. «Тоого барып, алтын томкоруп, бай болобуз» – деп, ээрчитип алышып, ташты кызарга ысытып тоголотушат да, мунун анык акылы жок экенин көргүлөрү келет. Телибай болсо:

«Таш барып түзгө жеткенде,

Басып калды кучактап,

Териси ташка жабышты,

Тентектин эбин табышты.

Ыйкыясаң-ыйкыя,(40-бет)

Чыйкыясаң-чыйкыя – деп, ысыган ташка куйкаланып өлөт. Ошентип, атасы да тарбиялай албаган, молдо да билим берип акыл үйрөтө албаган, коомго керексиз акылы жок Телибайдан бир туугандары кутулушат.

Поэманын темасы, материалынын мазмуну ар качан эскирбеген, тарбиянын түбөлүктүү темасын камтып тургандыгы менен айрыкча баалуу. Бул мурда да, бүгүн да, эртең да актуалдуулугун жоготпогон тарбиялык таасири күчтүү чыгарма боюнча улуттук балдар адабиятыбызда кала берери шексиз.

Акылдын жаш адамга да, кары адамга да кереги тууралуу, анын негизги жашоо куралы экендигин эске салган «Абышка-кемпирдин көмөчү» поэмасы мындан кем эмес тарбиялык күчкө эгедер.

Бул поэманын каармандары, анын ичинде, өзгөчө ачуулуу кемпир кадимки А.Пушкиндин «Балыкчы жана алтын балык тууралуу» жомогундагы кесирлүү кемпирди эске салат. Андагы тили заар, пейили тар, ачуулуу кемпир Тоголок Молдонун аталган поэмасындагы кемпирге кыйла терс сапаттары жана кыял-жоруктары менен окшош, типтүү каарман сыяктуу образ. Экөөндө тең кемпирлер кесирлүү, абышкаларын адам катары санашпайт, күндө урушуп, абышкасын бийлеп алат, алдында турган оокаттарын дурустап жасай алышпайт, бар турган оокаттарынын баркына жете алышпайт, колундагы ырыскыларын көтөрө алышпайт, акырында бактысынан ажырап отуруп калышат.

Акыл-эстүү болууга ар кимди үндөгөн, акыл-айланын да ар качан керектигин эске салган акындын дагы бир чыгармасы – «Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы» аттуу тамсили. Мында да өз ырыскысынан аңкоолугунан улам айрылары жана акыл жана айла-амал менен кандай гана шарттан болсо да кутулууга болорун, ал үчүн эң негизгиси-акыл керек экенин дагы бир ирет ырастайт акын.

Анда оозуна тиштеп алган ырыскысы-бөдөнөдөн кесирлүү түлкү кантип айрылды? Байкап көрөлү: Түлкүнүн оозунда, курч азуусуна туш келип, өлөрүн санап калган бөдөнө акыл ойлогонго жетишкенин кара. «Арзуумду уккун, түлкү аке, жесең да, адалдап же-деп, алтыга чейин санаткысы келет. Канчалык куу болсо да, эч кимге алданбаган түлкү ушул жолу акылдуу бөдөнөгө алданат,

тагыраак айтканда, куулук канчалык күчтүү болсо да, бир күнү акылга жеңилетдеген элдик накылды эске салат.

Макул – деп түлкү ынады,

Санамакка чыдады...

«Бир» десе, түлкү «бир» деди,

«Эки» десе, «эки» деп,

«Үч» десе, түлкү «үч» деди... Акырында, «акылдын анты алты эле» деп, бөдөнө «алты» дегенде, түлкү да «алты» деп оозун ачканда, бөдөнө «пыррр» эте түлкүнүн азуусунан кутулуп оозунан учуп кетет... «Озунан алдырган» деген элдик сөз – дал ушунун өзү. Албетте, оозундагы ырыскысынан аңкоо гана алдырат. Ал үчүн акылдын күчү керек жана ал жеңип чыгат. Мында да дал ошондой болот.

Ушундай эле, айткан сөзүнө тура албаган, жалкоо, өз оокатын тыңдап кыла албаган, утурумдук өткөргөн күнү менен ыраазы болуп жүрө берген, акылы чолок адамдын образын берген «Иттин доолдай тиктирем» деген аттуу тамсили да акын Тоголок Молдонун канчалык күчтүү элдик педагог экенин, андагы кышында үшүп кыйналганда жаз келгенде чыгынып туруп бир суук өткүс чапан согуп албасамбы –деп кыялданганы, бирок жаз келип күн

жылыганда, кышында үшүп-тонгонун унутуп, жыргап-куунап жайлоодо жүрүп, эч кандай иш кылбай, баягы эле жалкоолугунун айынан турмушун оңой албаганы тамсилдин негизги тарбиялык маани-маңызын түшүндүрөт.

Демек, акын, элдик педагог Тоголок Молдо мына ушундай поэмаларында, тамсилдеринде алардын оң жана терс каармандары менен баланы акыл-эстүүболууга, ыймандуу жүрүм-турумга ээ болууга чакырат. Анын мындай каармандары балдарга үлгү болуу менен, элдик тарбия-таалим берелик тарбиялык чоң күчкө эгедер.

Адабияттар:

1. Кыргыз акын-жазуучулары – балдарга, окуу хрестоматиясы, 1-том, Б.: 2010, 38-б.)
2. Муратов А., Исаков К. Кыргыз балдар адабияты, Б.: 2012.
3. Сулайманов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. Ф.: 1982
4. Тоголок Молдо, 1-том, Ф.: «Мектеп»
5. Түлөгабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы, Ф.: 1989.

Рецензент: д.пед.н. Бабаев Д.Б.